

Dr Tomasz Warchoń

Uniwersytet Rzeszowski
ORCID: 0000-0002-7978-8149

Współczesne kierunki rozwoju edukacji w społeczeństwie edukacyjnym

Modern trends in educational development in an educational society

Streszczenie

Rozpoczęcie epidemii spowodowanej wirusem SARS-CoV-2 w dniu 12 marca 2020 roku spowodowało znaczące zmiany we wszystkich aspektach edukacji. W artykule zaprezentowano aktualne kierunki rozwoju edukacji wyodrębniając kształcenie odbywające się w szkole i poza nią. Na podstawie przedstawionego podziału edukacji ukazano wyzwania, jakie po pandemii COVID-19 mają przed sobą aktualnie istniejące rodzaje edukacji formalnej, pozaformalnej i nieformalnej.

Słowa kluczowe: edukacja formalna, edukacja pozaformalna, edukacja nieformalna, wyzwania edukacji, pandemia COVID-19.

Abstract

The start of the SARS-CoV-2 epidemic on March 12, 2020 has brought about significant changes in all aspects of education. The presented article presents the current directions of education development, distinguishing between in-school and out-of-school education. On the basis of the presented division of education, the challenges faced by the currently existing types of formal, non-formal and informal education after the SARS-CoV-2 epidemic are presented.

Keywords: formal education, non-formal education, informal education, educational challenges, COVID-19 pandemic.

Wstęp

Wybuch epidemii wywołanej wirusem SARS-CoV-2 w dniu 12 marca 2020 roku w początkowej fazie pandemii spowodował, że działalność szkół, zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z dnia 11 marca 2020 r. w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, została

zawieszona na okres dwóch tygodni¹. Po tym czasie, zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie szczególnych rozwiązań w okresie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, przywrócono zajęcia dydaktyczne, ale wyłącznie w formie zdalnej². Wydane rozporządzenie spowodowało, że edukację stacjonarną wznowiono z początkiem roku szkolonego 2020/2021, lecz nie na długo, bo tylko na półtora miesiąca. Taka sytuacja objęła wszystkich uczniów, z wyjątkiem dzieci z klas I–III, które powracały do szkoły, kiedy liczba przypadków zachorowań na COVID-19 malała. Warto jednak wspomnieć, iż ich powrót nie trwał dłużej niż dwa miesiące. Po ponad rocznej przerwie edukacji odbywającej się w szkole, zakończył się okres pandemii i rozpoczął się powrót wszystkich uczniów do szkolnych ławek.

Okres pandemii spowodował ogromne zmiany w wielu różnych aspektach edukacji i jej wyzwaniach, które przed pandemią trudno było zauważyć. W niniejszym artykule skupiono się na analizie definicji edukacji i podziale jej kierunków, na podstawie którego określono nowe wyzwania w zakresie wskazanych rodzajów edukacji.

Edukacja i kierunki jej rozwoju

Definicja edukacji po okresie pandemii, nie zmieniła swoich głównych założeń, o których pisali W. Okoń: „Edukacja to ogół procesów oświatowo-wychowawczych, obejmujących kształcenie i wychowanie oraz szeroko pojmowaną oświatę, których celem jest zmienianie ludzi, przede wszystkim dzieci i młodzieży – stosownie do panujących w danym społeczeństwie ideałów i celów wychowawczych”³ lub W. Strykowski: „Edukacja to przede wszystkim rozwijanie wiedzy, umiejętności wraz ze zdolnościami intelektualnymi, równoległe z kształtowaniem odpowiednich umiejętności manualnych i motorycznych, które są niezbędne. To głównie kształtowanie młodych ludzi, którym poprzez proces nauczania przekazuje się pewnego rodzaju system wartości, postaw i przekonań właściwych dla społeczeństwa, w którym żyją”⁴.

¹ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 11 marca 2020 r. w sprawie szczególnych rozwiązań w okresie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19 (Dz.U. z 2020 r., poz. 410).

² Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie szczególnych rozwiązań w okresie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19 (Dz.U. z 2020 r., poz. 493), przywrócono zajęcia dydaktyczne, ale wyłącznie w formie zdalnej.

³ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Żak, Warszawa 2001, s. 87.

⁴ W. Strykowski, *Media i edukacja medialna w tworzeniu współczesnego społeczeństwa* [w:] *Media i edukacja w dobie integracji*, red. W. Strykowski, W. Skrzydlewski, eMPi², Poznań 2002, s. 22.

Wystąpienie pandemii spowodowało liczne problemy związane z realizacją założeń przedstawionych w powyższych definicjach. Okazało się, że obok oczywistych kwestii zmiany formy kształcenia i wykorzystania narzędzi edukacji zdalnej pojawiły się kłopoty w innych, nie tak oczywistych obszarach. Wśród nich warto wymienić takie sprawy, jak: ważne dla edukacji relacje (głównie rówieśnicze i relacje nauczyciel – uczeń), kwestie związane z dobrostanem i zdrowiem psychicznym uczniów i nauczycieli, a także dobrostan cyfrowy, związany z jakościowymi i ilościowymi zmianami w obszarze wykorzystania technologii informacyjno-komunikacyjnych⁵.

Na podstawie tylko części przedstawionych problemów należy stwierdzić, że pandemia pokazała, iż istnieje potrzeba rozwoju wszystkich rodzajów edukacji, w szczególności tych, które odbywają się poza szkołą. Warto podkreślić, że dzięki innym formom kształcenia, kształcenie zdalne było wzbogacone i pozwalało na uzupełnianie procesu kształcenia.

Aktualnie analizując różne publikacje z zakresu klasyfikacji edukacji należy stwierdzić, iż nadal aktualną i jedną z najpopularniejszych jest ta, która została zaprezentowana w *Słowniku kluczowych pojęć związanych z krajowym systemem kwalifikacji*⁶. Analiza dokumentu wskazuje podział edukacji, który został zaprezentowany na rys. 1. W Polsce wskazany podział ukształtowany został już w XXI wieku, natomiast za granicą już od połowy XIX wieku rozwijano poszczególne rodzaje edukacji pozaszkolnej⁷.

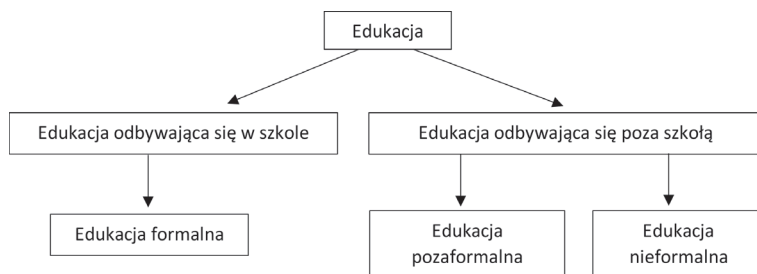
W podziale tym edukację podzielono na odbywającą się w szkole i poza nią. W przypadku edukacji odbywającej się w szkole można nazywać ją jako edukację formalną. Ten rodzaj edukacji nie zawiera innych rodzajów edukacji i jest to głównie nauka w zorganizowanym systemie oświaty. W trakcie trwania pandemii ten rodzaj edukacji starano się realizować w formie zdalnej z zachowaniem wszystkich elementów edukacji odbywającej się w szkole.

Drugim rodzajem przedstawionym w klasyfikacji jest edukacja, która odbywa się poza systemem edukacji formalnej i posiada w swoim zakresie dwie diametralnie inne formy kształcenia edukację pozaformalną i nieformalną. Każda ze wskazanych form jest spersonalizowana w zakresie cech organizacyjnych i wytycznych w kontekście ich zastosowań w sytuacjach edukacyjnych. To właśnie te formy kształcenia miały znaczący udział w trakcie pandemii zarówno dla nauczycieli, uczniów, jak i rodziców.

⁵ J. Pyzalski, N. Walter, *Edukacja zdalna w czasie pandemii COVID-19 w Polsce – mapa głównych szans i zagrożeń*, EduAkcja, Warszawa 2020, s. 3.

⁶ S. Sławiński, H. Dębowski, H. Michałowicz, J. Urbanik, *Słownik podstawowych terminów dotyczących krajowego systemu kwalifikacji*, IBE, Warszawa 2014, s. 13.

⁷ P.E. Fordham, *Informal, Non-formal and Formal Education Programmes* [w:] YMCA George Williams College ICE301 Lifelong Learning Unit 2, YMCA George Williams College, London 1993, s. 110.

Rys. 1. Podstawowa klasyfikacja rodzajów edukacji

Źródło: S. Sławiński, H. Dębowski, H. Michałowicz, J. Urbanik, *Słownik...*, dz. cyt., s. 13.

Taki podział edukacji potwierdza w swoim artykule I. Stalończyk, stwierdzając, że wyodrębnione rodzaje edukacji pozaszkolnej ukształtowały się ze względu na rozwój społeczeństwa informacyjnego⁸.

„Szkoła stanowi tylko jedną część składową edukacji [...], w pozaszkolnym życiu społecznym dokonuje się także proces edukacyjny, można mówić o kształceniu i wychowaniu nieszkolnym (czy równoległym) jako ważnym ogniwie edukacji nieformalnej, która odbywa się poza szkołą, wybiega poza program szkolny i staje się bardziej czuła na potrzeby współczesnego świata”⁹.

Potwierdzeniem tych słów są doświadczenia, jakie pozostały po pandemii, która pokazała, że pozaszkolne formy kształcenia pozwalały przede wszystkim wspierać kształcenie realizowane zdalnie, jak również umożliwiały realizację procesu kształcenia w innowacyjny, nowoczesny sposób.

Do lepszej charakterystyki przedstawionych wyżej rodzajów edukacji, w tabeli 1. zaprezentowano parametry organizacyjne w oparciu o następujące cechy realizacji, tj.: zorganizowany proces kształcenia, program kształcenia prowadzi do kwalifikacji zarejestrowanej, program kształcenia prowadzi do kwalifikacji, uczenie się jest intencjonalne.

W przypadku edukacji formalnej proces nauczania jest zorganizowany, program kształcenia zmierza do kwalifikacji zarejestrowanej, bo uczniowie uzyskują świadectwa na zakończenie danego etapu szkolnego, a cały proces prowadzi do zdobywania nowej wiedzy w sposób intencjonalny.

Ten rodzaj edukacji podczas pandemii realizowany był w formie zdalnej, z zachowaniem wszystkich przedstawionych parametrów.

Inna sytuacja występuje w przypadku edukacji pozaformalnej, ponieważ nie prowadzi ona do uzyskania potwierdzenia, np. w formie świadectwa, zdobytych

⁸ I. Stalończyk, *Edukacja formalna i pozaformalna w procesie kształtowania społeczeństwa wiedzy*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2014, nr 37, s. 320–327.

⁹ E. Trempała, *Edukacja formalna (szkolna) i edukacja nieformalna (równoległa, nie szkolna, pozaszkolna)*, „Przegląd Pedagogiczny” 2011, nr 1, s. 96.

kwalifikacji. Może kończyć się uzyskaniem certyfikatu, lecz nie musi on być uznany przez inne instytucje¹⁰.

Tabela 1. Klasyfikacja rodzajów edukacji z uwzględnieniem podstawowych jej uwarunkowań

Wyszczególnienie	Zorganizowany proces kształcenia	Program kształcenia prowadzi do kwalifikacji zarejestrowanej	Program kształcenia prowadzi do kwalifikacji	Uczenie się jest intencjonalne (nie jest mimowolne)
Edukacja formalna	TAK	TAK	TAK	TAK
Edukacja pozaformalna	TAK	NIE	TAK	TAK
Edukacja nieformalna	NIE	NIE	NIE	TAK

Źródło: S. Sławiński, H. Dębowski, H. Michałowicz, J. Urbanik, *Słownik...*, dz. cyt., s. 7.

Diametralnie inne właściwości posiada edukacja nieformalna, która charakteryzuje się tylko intencjonalnym uczeniem się, a reszta wyodrębnionych cech zazwyczaj nie jest wymagana¹¹.

Wskazane dwa ostatnie rodzaje edukacji w trakcie pandemii pełniły bardzo ważną rolę, ponieważ wspierały w kształceniu wszystkich nauczycieli uczniów i rodziców. Jest to bezprecedensowy efekt, który potwierdza ważność pozaszkolnych form kształcenia, które obowiązkowo powinny rozwijać się równoległe z kształceniem formalnym.

Dokonana analiza pozwala stwierdzić, że obecnie występują trzy rodzaje edukacji, które wykazują znaczące różnice w sposobie zorganizowania, osiągania kwalifikacji, jak i uczenia się.

Wyzwania edukacyjne po pandemii COVID-19

Skutki pandemii wskazują na to, że wszystkie formy edukacji należy rozwijać równoległe w stosunku do siebie. Warto też stwierdzić, że jej konsekwencje pokazują, iż nie można wydzielić i traktować edukacji formalnej jako oddzielnej formy. Należy holistycznie traktować przedstawioną klasyfikację edukacji, a edukacja będzie skuteczna i efektywna.

W kontekście aktualnych popandemicznych wyzwań dla edukacji formalnej należy głównie odbudować relacje międzyludzkie, które są najważniejszym aspektem każdej edukacji. Głównie chodzi o relacje rówieśnicze pomiędzy uczniami,

¹⁰ Z. Podgórski, P. Charzyński, *Rola centrów nauki w przyrodniczej edukacji nieformalnej na przykładzie centrum nowoczesności młyn wiedzy w Toruniu* [w:] *Prace komisji edukacji geograficznej*, red. E. Szkurląt, A. Głowacz, Wyd. UŁ, Łódź 2014, s. 207.

¹¹ M. Wilczek, *Formalne i nieformalne aspekty zdobywania wiedzy przez Internet – próba modelowego ujęcia*, „Ogrody Nauk i Sztuk” 2017, nr 6, s. 289–295.

a następnie krok po kroku o odbudowanie relacji nauczyciela z uczniami, jak również nauczyciela z rodzicami¹².

Wskazany aspekt jest fundamentem każdej edukacji formalnej. Potwierdza to raport wydany 15 marca 2020 roku pt. „Thinking about Pedagogy in an Unfolding Pandemic”, w którym autorzy określili poruszane kwestie jako *Maslow przed Bloomem*¹³. Oznacza to, że w pierwszej kolejności po pandemii należy zająć się podstawowymi potrzebami uczniów i ich zaspokojeniem, a dopiero później dydaktyką.

Zatem pierwszym wyzwaniem w kontekście prawidłowej edukacji formalnej jest zwiększenie opieki psychologicznej uczniów. Jak pokazują liczne badania, niezbędne jest obecnie zwiększenie liczby szkolnych poradni psychologicznych, które obejmą swoją opieką uczniów wraz z rodzicami. Dodatkowo w kontekście zdrowia psychicznego uczniów należy poszerzyć działania wychowawcze, profilaktyczne i różnorodne akcje pomocowe na rzecz zdrowia psychicznego dzieci¹⁴.

Jak wynika z badań, u uczniów pochodzących z rodzin o niskim poziomie wykształcenia zaobserwowano spadek wyników nauczania o prawie 50% w stosunku do uczniów z rodzin o wyższym poziomie wykształcenia¹⁵.

Z przeanalizowanych raportów wynika, że dla edukacji formalnej niezbędne są również zmiany związane z realizacją podstawy programowej. Głównie chodzi o wyrównywanie szans edukacyjnych uczniów, którzy podczas pandemii nie posiadali właściwych warunków kształcenia np. związanych ze sprzętem komputerowym, jak również pomocy ze strony swoich rodziców, którzy nie potrafili wesprzeć swoich dzieci w zakresie realizowanego zdalnie materiału szkolnego¹⁶.

Istotnym wyzwaniem dla współczesnej edukacji formalnej jest również zmiana programów nauczania, które powinny mieć możliwość elastycznego dopasowania się do zmieniającej się sytuacji edukacyjnej¹⁷.

Ważnym wyzwaniem dla edukacji formalnej jest zwiększenie liczby godzin lekcji wychowawczej z jednej godziny tygodniowo do dwóch i więcej¹⁸. Argumentem przemawiającym za zwiększeniem liczby godzin wychowawczych jest przede wszystkim to, że:

¹² J. Pyżalski, *Co jest obecnie ważne, a co mniej w działaniach szkół i nauczycieli?* [w:] *Edukacja zdalna w czasie pandemii COVID-19 w Polsce – mapa głównych szans i zagrożeń*, red. J. Pyżalski, N. Walter, EduAkcja, Warszawa 2020, s. 26.

¹³ A. Doucet, D. Netolicky, K. Timmers, F. Tuscano, *Thinking about Pedagogy in an Unfolding Pandemic*, 2020, s. 8.

¹⁴ S. Grzelak, D. Żyro, *Jak wspierać uczniów po roku epidemii*, Instytut Profilaktyki Zintegrowanej, Warszawa 2021, s. 9–10.

¹⁵ O. Bida, O. Kuczaj, A. Czyczuk, *Wpływ pandemii COVID-19 na rozwój edukacji*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2022, Vol. XXXV, 1, s. 39–40.

¹⁶ S. Grzelak, D. Żyro, *Jak wspierać uczniów...*, dz. cyt., s. 11.

¹⁷ O. Bida, O. Kuczaj, A. Czyczuk, *Wpływ pandemii...*, dz. cyt., s. 41.

¹⁸ S. Grzelak, D. Żyro, *Jak wspierać uczniów po roku epidemii...*, dz. cyt., s. 63–64.

- taka lekcja stanowi ważny kanał komunikacji między wychowawcą i jego klasą,
- pozwala na monitorowanie grupowych i indywidualnych nastrojów i oceny powszechności,
- umożliwia zgłaszanie problemów przez uczniów, które po pandemii mogą pojawiać się częściej niż zwykle,
- jest miejscem rozwoju bardziej swobodnych interakcji między uczniami oraz między uczniami a nauczycielem.
- stwarza możliwość wykorzystania czasu na oddziaływania profilaktyczne prowadzone przez: wychowawców, specjalistów szkolnych.

Ostatnim istotnym aspektem współczesnych wyzwań stawianych przed edukacją formalną jest rozbudowa potencjału edukacji formalnej w zakresie opracowania różnorodnych modeli współpracy z zewnętrznymi instytucjami, które będą odbywać się w formie pozaformalnej i nieformalnej¹⁹.

Nowe wyzwania edukacyjne postawione zostały również przed edukacją pozaformalną. Pandemia uwypukliła fakt, że ten rodzaj edukacji stanowił naukowe wsparcie w realizacji treści kształcenia uczniów, jak również podnoszenia kwalifikacji własnych przez nauczycieli.

To właśnie z wykorzystaniem różnych źródeł Internetu prowadzone były szkolenia i dodatkowe lekcje dla uczniów. Zatem głównym wyzwaniem dla tej formy kształcenia jest dalsze kontynuowanie podejmowanych inicjatyw edukacyjnych, które będą realizowane nie tylko w kontakcie bezpośrednim, ale również z wykorzystaniem Internetu. Warto dodać, że cenne w tym zakresie jest realizowanie wspólnych projektów przez uczniów, które wzbogacają tradycyjną edukację²⁰. Należy pamiętać, że taka forma to też edukacja pozaformalna, bo posiada program kształcenia odbiegający od podstawy programowej, który prowadzi do zdobycia pewnych kwalifikacji, a nauka jest zorganizowana.

Nowym wyzwaniem dla edukacji pozaformalnej jest organizowanie dla uczniów dodatkowych warsztatów uzupełniających ich wiedzę. Tematyka warsztatów może być dowolna i poruszać treści, które związane są w pewnym zakresie z materiałem realizowanym na zajęciach formalnych.

Ważne w kontekście wyzwań dla edukacji pozaformalnej jest organizowanie kół zainteresowań uczniów, które będą stymulować i rozbudzać ich zainteresowania do dalszego rozwijania. W obecnym czasie istotne jest również, w ramach istniejących kół zainteresowań, organizowanie działań na rzecz dobra innych [...] ²¹.

W zakresie edukacji nieformalnej, oprócz dotychczasowych działań popularno-naukowych, których wiek odbiorców nie jest sztywno określony, warto działalność

¹⁹ O. Bida, O. Kuczaj, A. Czyczuk, *Wpływ pandemii...*, dz. cyt., s. 40.

²⁰ B. Muszyńska, *Nowe wyzwania w nauczaniu języków obcych w kształceniu zintegrowanym na I etapie edukacyjnym*, ORE, Warszawa 2021, s. 35.

²¹ J. Witkowski, *Szkola po pandemii ponownie czy od nowa?*, <https://publica.pl/teksty/szkola-po-pandemii-ponownie-czy-od-nowa-68993.html> (dostęp: 18.08.2022 r.)

tego rodzaju edukacji zintensyfikować właśnie z wykorzystaniem Internetu. Głównie poprzez np. nagrywanie interaktywnych pokazów, działań naukowych, w których branie udziału możliwe jest również z wykorzystaniem Internetu.

Podsumowanie

Pandemia COVID-19 ma ogromny wpływ na dalszy kształt edukacji. Skutki pandemii wbrew pozorom będą bardzo długo odczuwalne głównie przez uczniów, ale nie jesteśmy w stanie wrócić do standardów obowiązujących przed pandemią. Nie możemy także zbudować szkoły od nowa, należy podjąć działania zmierzające do wykorzystania wszystkich możliwych narzędzi i form, które umożliwią wszystkim uczniom prawidłowo zorganizowaną, skuteczną i bezpieczną edukację.

Głównym wyzwaniem dla współczesnych czasów w zakresie dostosowywania do nowych potrzeb edukacji jest organizacja kształcenia uczniów właśnie z wykorzystaniem wszystkich dostępnych form kształcenia. W organizacji działań edukacyjnych nie należy zapominać o relacjach interpersonalnych w środowisku szkolnym, pozaszkolnym i nieformalnym²².

Bibliografia

- Bida O., Kuczaj O., Czyczuk A., *Wpływ pandemii COVID-19 na rozwój edukacji*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Lublin 2022, Vol. XXXV, 1. DOI:10.17951/j.2022.35.1.33-43.
- Doucet A., Netolicky D., Timmers K., Tuscano F., *Thinking about Pedagogy in an Unfolding Pandemic*, 2020.
- Fordham P.E., *Informal, Non-formal and Formal Education Programmes* [w:] YMCA George Williams College ICE301 Lifelong Learning Unit 2, YMCA George Williams College, London 1993.
- Grzelak S., Żyro D., *Jak wspierać uczniów po roku epidemii*, Instytut Profilaktyki Zintegrowanej, Warszawa 2021.
- Kosyło P., *Wykluczenie jako problem filozofii edukacji*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2008.
- Minczanowska A., *Homeschooling po polsku, czyli kilka refleksji o stanie edukacji domowej w Polsce*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce” 2018, Vol. 13, nr 4(50).
- Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Żak, Warszawa 2001.
- Podgórski Z., Charzyński P., *Rola centrów nauki w przyrodniczej edukacji nieformalnej na przykładzie centrum nowoczesności młyn wiedzy w Toruniu* [w:] *Prace komisji edukacji geograficznej*, red. E. Szkurlat, A. Głowacz, Wyd. UŁ, Łódź 2014.
- Pogorzelska A., *Zagadnienie kompetencji zawodowych w kontekście zachowań transgresyjnych – informacja z badań*, „Szkoła – Zawód – Praca” 2016, nr 12.
- Pyżalski J., *Co jest obecnie ważne, a co mniej w działaniach szkół i nauczycieli?* [w:] *Edukacja zdalna w czasie pandemii COVID-19 w Polsce – mapa głównych szans i zagrożeń*, red. J. Pyżalski, N. Walter, Wyd. UAM, Poznań 2021.

²² P. Kosyło, *Wykluczenie jako problem filozofii edukacji*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2008, s. 103.

- Sławiński S., Dębowski H., Michałowicz H., Urbanik J., *Słownik podstawowych terminów dotyczących krajowego systemu kwalifikacji*, IBE, Warszawa 2014.
- Sławiński S., *Mała encyklopedia zintegrowanego systemu kwalifikacji*, IBE, Warszawa 2017.
- Stalończyk I., *Edukacja formalna i pozaformalna w procesie kształtowania społeczeństwa wiedzy*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2014, nr 37.
- Strykowski W., *Media i edukacja medialna w tworzeniu współczesnego społeczeństwa [w:] Media i edukacja w dobie integracji*, red. W. Strykowski, W. Skrzydlewski, eMPI², Poznań 2002.
- Szlęk A., *Uczyć się inaczej – nowe kompendium wiedzy na temat edukacji pozaformalnej*, Fundacja Rozwoju Edukacji, Warszawa 2013.
- Trempała E., *Edukacja formalna (szkolna) i edukacja nieformalna (równoległa, nieszkolna, pozaszkolna)*, „Przegląd Pedagogiczny” 2011, nr 1.
- Walat W., *Architektoniczna przestrzeń edukacyjna w wymiarze nowych technologii informacyjno-komunikacyjnych*, „Szkoła – Zawód – Praca”, Bydgoszcz 2017, nr 14.
- Walat W., *Poszukiwanie nowego modelu edukacji w oparciu o idee kognitywizmu i konstruktywizmu*, „Edukacja – Technika – Informatyka”, Rzeszów 2010, nr 1.
- Warchoń T., *Wybrane rodzaje aktywności uczniów szkoły podstawowej w edukacji pozaformalnej*, Rzeszów 2021.
- Wilczek M., *Formalne i nieformalne aspekty zdobywania wiedzy przez Internet – próba modelowego ujęcia*, „Ogrody Nauk i Sztuk” 2017, nr 6.
- Witkowski J., *Szkoła po pandemii ponownie czy od nowa?*, <https://publica.pl/teksty/szkola-po-pandemii-ponownie-czy-od-nowa-68993.html>

Prawodawstwo

- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 11 marca 2020 r. w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19 (Dz.U. z 2020 r., poz. 410).
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie szczególnych rozwiązań w okresie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19 (Dz.U. z 2020 r., poz. 493).